

"ERAT" SÖZÜ HAKKINDA

Özkan ÖZTEKTEN

Türkiye Türkçesinde galatımeşhur olarak düşünülen ve yabancı ek almış Türkçe sözcükler arasında örnek verilen¹ *erat* sözcüğü *Türkçe Sözlük*²'te "*erat* : ç. is. T. er + Ar. -ât ask. 1. Erden başgedikliye kadar askerlere verilen genel ad. 2. Er-ler." olarak açıklanmaktadır.

Bu yazıda *erat* sözcüğünün yapısının bu şekilde olmadığı ve dolayısıyla galatı sayılamayacağı açıklanmaya çalışılacaktır.

* * *

1. Türemiş bir sözcüğü oluşturan asıl morfem ile bağlı morfemin, kullanım anında seziliyor olması bu morfemleri ve o sözcüğü canlı tutar; ancak morfemleri artık sezilemiyorsa, "*yani anlam boşalmasına (asemantication) uğramışsa, o kelime, dil değişmelerine karşı sağırlaşır, yabancı dillerden alınmış kelimeler gibi bir bütün hâlinde muamele görür, dilin iç yapı değişikliklerinin dışında kalır.*"³ Bu donuk (*frozen*) sözcükler, morfemlerinin ilişkisi unutulduğundan ses ve şekil kanunlarına uymasalar bile geniş bir kullanım alanına sahip olabilirler ve bu sebeple de alınma bir kelime gibi görülebilirler. Bu yüzden tü. *uç+ra* > *ucra* > *üçra* gelişmesini göstermiş⁴ kelime, "عجرا", "عجرا" "imlâlarıyla yazılarak⁵ Arapçadan alınma bir kelime gibi düşünülmüştür. Yine *elçi* sözcüğü de Tü. *él* "ülke"⁶ ve Moğ. *el* "sulh, barış" ~ kalm. *el* "barış; ittifak, uyuşma" ~ evenk. *ilel* "insan,

1 Recep Toparlı, *Türkçemizde Galatı Sözcükler*, *Türk Dili*, S. 540, Aralık 1996, s. 607-618.

2 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988.

3 Günay Karaağaç, *Dil, Ağız ve Kulak İle İlgili Kelimelerimiz*, *EÜTDEAD VII*, İzmir 1993, s. 85-113.

4 G. Karaağaç, *Birkaç Kelime Hakkında*, *EÜTDEAD V*, İzmir 1989, s. 91-96.

5 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1989

6 Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.

7 Bu söz, Moğ. *kele-* -Çuv *kala-* "söylemek, demek", tü. *tile-* "söylemek demek", **ile-* "söylemek, demek" > *ilen-* "ilenmek, beddua etmek" köklerinin bir dal şekli (alomorf) olan ve *k-* -*t-* -*Ø-* *ön* ses nöbetleşmesi ve ilk hecede -*ā-* > -*i-* değişikliğiyle ortaya çıkmış *il* köküyle ilgilidir **il* "dil" + *çi* (meslek eki) (G. Karaağaç, *Dil, Ağız ve Kulak ile İlgili Kelimelerimiz*).

halk" <yak. *él*, "halk kavim" ~ az. Tü. *el* "halk" ~yak. *il* "kabul" sözleriyle ilgili görülmüştür⁷. Bunların yanında *dolandır*-⁸; *barış~barış*-⁹; *üstünkörü*¹⁰ gibi kelimeler de morfepleri unutulmuş, donuk sözlere birer örnektir.

2. N. Poppe, "ikili isimler" (*binom*) adını verdiği ve eş ya da zıt anlamlı iki isimden oluşan, anlamı bu iki ismin ayrı ayrı anlamlarının bir toplamı olmayan bazı yapılardan bahseder ve Moğ. *oron toğ-a* (yer-sayı) "memur, personel"; Moğ. *emegel kacağar* (eyer-yular) "koşum takımı"; Moğ. *öngge düri* (renk-biçim) "görüntü"; Moğ. *ğacar usun* (yer-su) "ülke"; Moğ. *erdem soyul* (bilim-öğrenim) "kültür" vb. gibi örnekleri verir.¹¹

2.1. Bundan başka, diğer dillerde de bu yapılara rastlamak mümkündür: Mac. *eme* "erkek" + *b-/fér* "kadın" > *ember* "insan"¹²; Fin. *emä* "ana" + *maa* "ülke" > *emämaa* "vatan"¹³.

2.2. Türkçede de bu tür yani iki kelimenin tek bir kelime gibi anlam taşıdığı ikili tekrarlar (*hendiadyoin*) vardır¹⁴. etü. *yir sub*, Moğ. *ğacar usun* yapısı gibi, her ne kadar tercümelerde "yer" ve "su" olarak ayrı ayrı manalanlandırılrsa da daha çok "ülke, vatan toprağı" gibi anlamları taşımaktadır. A. von Gabain, *etöz* "vücut" kelimesi için "*Kalıcı bitişik: at öz "et-bizzat", daima bir kelime hâlinde, fakat başta bulunan ö- ile yazılmıştır: at'öz, belki at'üz okumak gerekir.*" diye kaydetmiştir.¹⁵ S.G. Clauson da sözün genellikle iki kelime gibi yazıldığını ama tek bir anlam taşıdığını ("et", "ruh" > "vücut") söyler.¹⁶ Aynı söz için W.B. Kaup *et* ve *öz* kelimelerinin birleşerek *etöz~etüz* "vücut" olduğunu ve bunun Orta

8 G Karaağaç, *Birkaç Kelime Hakkında*.

9 G. Karaağaç, *Eş Yazılılık, Eş Sestlilik ve Çok Anlamlılık, EÜTDEAD VIII*, İzmir, 1994, s.31-55., Mustafa Öner, *Barış-/Barış Sözü Hakkında, EÜTDEAD, VIII*, İzmir, 1994, s. 57-65.

10 Vecihe Hatipoğlu, "Üstünkörü ve Yüzükoyun", *Türk Dili*, S: 225, Haziran 1970, s. 174-175; A. Bodroglu-ğeti, "On Modern Turkish Üstünkörü and Yüzükoyun", *Acta Orientalia, Tomus XXVI, Budapest 1972*.

11 Nicholas Poppe, *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, Çev: Günay Karaağaç, İzmir 1992, s. 157.

12 G Karaağaç, *Birkaç Kelime Hakkında*.

13 G. Karaağaç "Söyen Bike' Adı Hakkında", *EÜTDEAD VIII*, İzmir 1994, s. 25-29.

14 Bu konuda bk.: Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1978, s. 29-66.; Osman Neditim Tuna, "Türkçede Tekrarlar", *İÜTDED*, III. C., İstanbul 1948, s. 429-447., Mehmet Ali Ağakay, "Türkçede Kelime Koşmaları", *TDAY- Belleten 1954*, Ankara 1988, s. 97-104.; Erhan Aydın, "Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler"*Türk Dili*, S: 544, Nisan 1997, s. 417-421.

15 Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev: Mehmet Akalın, Ankara, 1988, s. 73

16 S.G. Clauson, *a.g.e*

17 Willi Bang Kaup, *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)*, Çev.: Şinasi Tekin, Erzurum 1980, s. 54.

İrancadan yapılmış tercüme gibi görüldüğünü kaydeder.¹⁷ Yine *arig simek* "orman", *ed tavar* "servet", *asıg tusu* "fayda"¹⁸, *eb ~ ev bark* "mal, mülk; düzen"¹⁹ gibi sözler de bu yapıya örnek teşkil etmektedir.

3. G. Doerfer bu "ikili isimler" yapısında olduğunu düşündüğümüz *erat* sözüne benzer Moğ. *ere ahta*²⁰ ve tü. *ar at* "ordu, askerler" kelimelerini vererek, Moğ. *ere* "erkek, insan" ve Moğ. *ahta* "iğdiş edilmiş beygir" kelimelerinin *er ü ahta ~ er ahta > érah̄ta* "süvari kolordu" gelişmesini gösterir.²¹ Clauson da *er at* yapısının yaygınlığından bahsederek, sözün "asker, erat" anlamında olduğunu kaydeder.²²

3.1. Bu söz, *Kutadgu Bilig*'in birçok yerinde de geçmektedir²³:

"küle baksa begler kışike turup
aṅga yıḡlu tirlür *er at* yüz urup" [1632]

(Beyler kime güler yüz gösterirlerse, hükümdarın hizmetinde bulunanların onun ağzına bakar ve onun etrafında toplanırlar.)

"қапуқдақы *er at* киçиг ya uluḡ
таṅуқ tuttu барча қилip can yuluḡ" [1768]

(Kapıda *hizmet eden* büyük-küçük, *herkes*, ona candan fedaya hazır olduklarını bildirdiler.)

"törü birle budnı sevinse turup
kümüş bolsa *er at* yarunsa körüp" [2134]

(Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir.)

18 S. Çağatay, agy.

19 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 3, Ankara 1991, s.5.

20 *er-e. i. ve s.*: adam, erkek; *agta (> ahta)*: *i. ve s.*: iğdiş edilmiş beygir; *çeriḡ ün agta*: süvari sınıfı atı veya sürücüsü (Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington 1973.)

21 Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen-I*, Wiesbaden 1965, s.178.-179.

22 S.G. Clauson, *a.g.e.*

23 54 ayrı yerde geçen yapı için biz buraya sadece 6 örnek aldık. Diğer örnekler için bk.: Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks*, Haz.: K. Eraslan, O.F. Sertkaya, N Yüce, İstanbul 1979

Kül Tigin abidesinin doğu yüzününün 31. satırında geçen *er at bul- // bol-* sözü de ilgi çekicidir. Ancak bu söz, tercümelelerde "er, erkeklik adını almak" (Ergin, 26.s., Orkun, 44. s., Tekin, 46.s.) ve "yalnızca isim olarak koca olmak" (Thomsen, 111.s.) anlamlarıyla karşılanmıştır.

"er at boldı begler kanatı yügi
kanatsız kuş uçmaz ay begler begi" [3005]

(Asker beylerin kanat tüyüdür; ey beyler beyi, kanatsız kuş uçmaz.)

"er at sü bile yenç bu kafir yağığ
bayattın tile küç sen arkañg arığ" [5484]

(Asker ve ordu ile bu düşman kâfirini ez; gönül temizliği ile Tanrıdan kuvvet ve tevfiik dile.)

"nü kılsun er at bir ikindi bile
yava kılma mini sevinçim tile" [5851]

(Hizmetkârların birbirleri ile olan münasebetlerini yola koy; beni onlarla boş yere meşgul etme, ben de bir az nefes alayım.)²⁴

4. Kısacası, er "erkek, insan" sözü ile at "at" sözünün birlikte kullanımının "hizmetkâr; topluluk; asker; ordu" anlamlarını kazanması gayet tabiidir. Birkaç örnekten başka kalıplaştığı pek görülmeyen tekrar gruplarından birisi olan *erat* sözü de, bu tür, yani iki kelimenin birlikte kullanılarak tek bir anlam ifade ettiği yapıların günümüzde unutulmuş olması sebebiyle sentaktik bir değeri kalmadığından ve morfemleri sezilemediği, donuklaştığı için kalıplaşmış, tamamıyla sözlüğün malzemesi hâline gelmiştir. Ses yapısı bakımından da çok yakın bir şekil ve alınma bir morfem olan ar. -ât ekinin analogik baskısına maruz kalarak *gidişat*, *gelirat*²⁵ gibi sözlerle birlikte bir galatmeşhur sayılmıştır.

Kısaltmalar:

- Ar. : Arapça.
Az. Tü. : Azerî Türkçesi.
Ergin : Muharrem Ergin, *Orhon Abideleri*, Ankara, 1988.
ETÜ : Eski Türkçe.
EÜTDEAD : *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*.

24 Metinler için, Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara 1991; Türkiye Türkçeleri için, Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. R.R. Arat, Ankara 1994, esas alınmıştır.

25 Recep Toparlı, agy.

- evenk. : Evenki şivesi.
- Fin. : Fince.
- İÜTDED : *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.*
- Kalm. : Kalmukça.
- Mac. : Macarca.
- Moğ. : Moğolca.
- Orkun : H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1986.
- Tekin : Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, İstanbul 1985.
- Thomsen : Vilhelm Thomsen, *İlk Bildiri-Çözülmüş Orhon Yazıtları*, Ankara 1993.
- Tü. : Türkçe.
- Yak. : Yakut Türkçesi.